

VIZIJE REALISTIČNIH UTOPIJA

Možemo li na početku 21. stoljeća zamisliti bolji i pravedniji svijet od ovog u kojem živimo? Jesu li moguće neke održive alternative trenutno dominantnom kapitalističko-demokratskom ustroju suvremenih društava? Poznati američki sociolog i politolog Francis Fukuyama u svojoj knjizi *The End of History and the Last Man* sugerirao nam je, neposredno nakon sloma komunističkih sustava u Istočnoj i Srednjoj Europi, kako je upravo spoj kapitalizma i liberalne demokracije krajnji mogući stupanj političko-ekonomskog razvoja suvremenih društava. Posljednje desetljeće pokazalo je međutim da se taj spoj liberalne demokracije i kapitalizma suočava s nizom izazova. S jedne strane svjedočimo sve višim razinama političke alijenacije, apatije i nezadovoljstva građana suvremenih demokratskih društava. Visoke razine nezadovoljstva praktičnim funkcioniranjem demokracije prisutne su u gotovo svim suvremenim demokracijama, a u sve većem broj tih država slabi i normativna potpora demokraciji, to jest potpora demokraciji kao najboljem mogućem načelu političkog ustrojstva suvremenih političkih zajednica. S druge je strane recentna eko-

nomska kriza koja je potaknula, među ostalima, i političke teoretičare i politologe da ponovno kritički propitaju aktualno političko-ekonomsko ustrojstvo suvremenih društava te da razmisle o mogućim poboljšanjima tih društava i o radikalnim alternativnim putevima razvoja.

Većina radova koji tematiziraju ta pitanja zadržavaju se na razini deskripcije i dijagnoze postojećih manjkavosti suvremenih društava, a vrlo su rijetki pokušaji sustavnog promišljanja mogućih alternativa. Knjiga *Vizije realističnih utopija* američkog sociologa Erika Olina Wrighta svojevrsna je iznimka jer predstavlja pokušaj nadilaženja puke kritike aktualnoga stanja ekspliciranjem metodološkog i konceptualnog okvira za razmišljanje o mogućim alternativama. Izvorno objavljena 2010, knjiga svoje začetak ima u razdoblju nakon sloma komunizma u Europi, kada se činilo da je kapitalizam konačno pobijedio sve svoje alternative. Nezadovoljni tada dominantnim stavom političkih teoretičara i političara prema kojemu su nemoguće održive demokratske alternative kapitalizmu, Wright i njegovi suradnici odlučili su pokrenuti projekt pod nazivom

* Erik Olin Wright, *Vizije realističnih utopija*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2011, 305 str.

Realistične utopije. Glavni je cilj projekta propitivanje mogućnosti alternativa postojećim, prema njihovu mišljenju izrazito nepravednim, kapitalističkim strukturama. Kao rezultat njihova rada objavljeno je šest knjiga, a knjiga *Vizije realističnih utopija* svojevrsni je sažetak razmišljanja i istraživanja koji su se odvijali u okviru projekta.¹

Osim predgovora i zaključka knjiga sadrži jedanaest poglavlja. U prvom, uvodnom poglavlju Wright objašnjava naslov knjige, to jest koncept realističnih utopija. Navodi kako se naizgled radi o oksimoronu jer su, s jedne strane, utopije moralno inspirirane vizije svijeta koje u svojim maštanjima ne vode računa o realističnim ograničenjima ljudske prirode i socijalne ostvarivosti, a, s

druge strane, realistično shvaćanje svijeta smatra kako treba odbaciti takve fantazije i okrenuti se praktičnoj stvarnosti te u njoj pokušati pronaći načine za poboljšavanje postojećeg stanja. Wright izrazom realistična utopija nastoji povezati vizije i stvarnost, smatrajući kako ono što je realno moguće nije nešto što je nezavisno od naših vizija i zadano jednom zauvijek. Upravo suprotno, ono što je realno moguće uvelike ovisi o vizijama. Stoga Wright smatra kako su utopijski ideali presudni u poticanju ljudi da se angažiraju u procesu pokušaja unapređivanja postojećega socijalnog i političkog stanja. S druge strane, napominje kako nas nejasne i maglovite utopije, odnosno vizije koje nisu sustavno eksplicirane mogu odvesti na krivi put.

Takve realistične utopije Wright razumijeva kao oruđe za razmišljanje o mogućim alternativama suvremenim kapitalističko-demokratskim sustavima. Pritom je osobito zabrinut zbog stanja u kojemu se ti sustavi promatraju kao zadani okviri izvan kojih se ne mogu promišljati različiti mogući putovi razvoja. Takav pesimizam oko mogućnosti radikalnih promjena postojećih sustava Wright drži preprekom za djelovanje progresivnih političkih snaga koje teže promoviranju demokratskih egalitarnih ciljeva. Upravo su plauzibilne vizije radikalnih alternativa, koje pak imaju dobro teorijsko utemeljenje, smatra Wright, važan uvjet emancipacijske socijalne promjene. Stoga on konceptom realističnih utopija želi ponuditi okvir za razmišljanje o radikalno drugačijem tipu institucija i društvenih odnosa koji bi imali potencijal unapređivanja demokratskih egalitarnih ciljeva. Pritom napominje kako je njegovo istraživanje jednim dijelom empirijsko jer opisuje i analizira slučajeve postojećih institucio-

¹ Erik Olin Wright (1947) poznati je američki sociolog. Sociologiju i povijest diplomirao je na Harvardu, a sociologiju doktorirao na Berkeleyu. Od 1976. zaposlen je na odsjeku za sociologiju Sveučilišta Wisconsin, a od ove godine predsjednik je *Američkoga sociološkog društva*, najvažnijega sociološkog udruženja u Sjedinjenim Američkim Državama. U počecima svoje znanstvene karijere usredotočio se na bavljenje pitanjem socijalne klase, pri čemu se trudio razraditi i nadopuniti marksistički koncept klase kako bi, i marksistički i nemarksistički orijentiranim istraživačima, olakšao upotrebu tog koncepta u analizi ekonomskoga i političkog ponašanja ljudi.

Zanimljiv je Wrightov pristup radu na knjizi *Vizije realističnih utopija*. Pokušavajući prikupiti što veći broj razmišljanja o svojim idejama, odlučio se za intenzivnu javnu raspravu sa svojim kolegama, studentima, pa i svim zainteresiranima. Tako je u razdoblju od 2004. do 2009. održao 50 predavanja u 18 država, a 2005. u organizaciji Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatskog sociološkog društva, gostovao je i u Hrvatskoj. Tijekom tih pet godina izvorni tekst neprestano je revidirao i doradaivao.

nalnih inovacija koje su utjelovile neke od oblika emancipacijskih alternativa dominantnim oblicima socijalne i političke organizacije, a s druge je strane više spekulativne prirode jer propituje neke teorijske prijedloge koji još nigdje nisu implementirani.

Drugo, za razumijevanje knjige najvažnije, poglavlje Wright posvećuje eksplikaciji svog shvaćanja uloge društvenih znanosti u suvremenim društvima. Svoje razumijevanje izražava sintagmom *emancipacijska društvena znanost*. Glavni je cilj takve znanosti generiranje znanja relevantnog za kolektivni projekt borbe protiv različitih oblika ugnjetavanja ljudi. Izrazom *emancipacijska* označen je upravo taj normativni cilj kreiranja znanja kojemu je cilj eliminiranje ugnjetavanja ljudi i stvaranja uvjeta za ljudski razvoj i prosperiranje. Izrazom *znanost* želi se naglasiti kako nije riječ o socijalnoj teoriji ili filozofiji, nego o generiranju sustavnih znanstvenih spoznaja, a izrazom *društvena* označava se uvjerenje da ljudska emancipacija i napredak u velikoj mjeri ovise o transformaciji socijalnog svijeta. Da bi emancipacijska društvena znanost mogla ispuniti takav cilj, ona, smatra Wright, mora ostvariti tri zadatka. Prvi je dijagnoza i kritika postojećeg stanja, drugi eksplikacija alternativa, a treći objašnjenje prepreka, mogućnosti i dilema s kojima se suočavamo pri pokušaju transformacije postojećeg u neko željeno stanje.

Dijagnoza i kritika trebaju pokazati na koji način postojeće društvene institucije i strukture proizvode različite oblike nejednakosti, ugnjetavanja i patnje ljudi, odnosno potrebno je utvrditi kako, i putem kojih procesa, postojeće strukture i institucije uzrokuju društvenu nepravdu. Takve analize nužno su povezane s normativnim pitanjima o tome

što razumijevamo pod pravednim ili nepravednim društvima.

Wright navodi kako je u temelju njegova rada radikalno demokratsko-egalitarno razumijevanje pravednosti koje uključuje dvije dimenzije. Prva je društvena pravednost pod kojom razumijeva da bi svi ljudi trebali imati uglavnom jednak pristup nužnim materijalnim i društvenim sredstvima za prosperiranje u životu, pri čemu pod prosperiranjem razumijeva jedan širok koncept koji obuhvaća različite aspekte ljudskog blagostanja. Napominje kako radikalno egalitarno stajalište ne znači da će apsolutno svi ljudi ostvariti visoko prosperitetan život, već kako neuspjeh ljudi da to učine ne bi trebao biti posljedica nejednakosti u pristupu nužnim društvenim i materijalnim sredstvima potrebnim za prosperiranje. Druga je dimenzija politička pravednost koja podrazumijeva da svi ljudi trebaju imati jednak pristup nužnim sredstvima koja im omogućuju slobodu donošenja odluka koje utječu na njihov vlastiti život kao samostalnih osoba i slobodu sudjelovanja u kolektivnim odlukama koje utječu na njihov život kao članova šire zajednice. Očito je da politička pravednost uključuje dva aspekta – individualnu slobodu i slobodu sudjelovanja u upravljanju zajednicom – koja se odnose na moć građana da donose odluke o stvarima koje utječu na njihove živote. Wright je izrazio nezadovoljan stanjem demokracije u suvremenim društvima, a aktualnu situaciju označava pojmom restriktivne demokracije koju obilježavaju dva negativna procesa. Prvi se odnosi na činjenicu da u suvremenim društvima čitav niz pitanja od javne važnosti nije podvrgnut demokratskom načelu. To se prije svega odnosi na ekonomske odluke koje imaju vrlo bitan utjecaj na život svih građana,

a tretiraju se kao privatne odluke koje su u nadležnosti vlasnika i menadžera velikih poduzeća. Takva distinkcija na javno i privatno i s tim povezana "jaka" koncepcija privatnog vlasništva legitimiraju stanje u kojemu je velik broj odluka o ekonomskim resursima i aktivnostima, koje utječu na život svih građana, izuzet od demokratske kontrole. Drugi proces događa se u području gdje se odluke, formalno gledano, donose demokratskim putem. U tom području sudjelovanje građana u procesu donošenja odluka zapravo je vrlo ograničeno i njime dominiraju političke elite, a sudjelovanje građana više je simboličkog karaktera. Za razliku od takvoga aktualnog stanja Wright se zalaže za ekspanzivno razumijevanje demokracije. Takva demokracija mora spriječiti prelijevanje i pretvaranje ekonomske moći u političku, osigurati da se područje političkog angažmana građana proširi i izvan izborne politike, ali i proširiti područje demokratskog donošenja odluka na sva područja u kojima se donose odluke koje imaju važne posljedice za čitavu zajednicu. Kombinaciju radikalno egalitarnog shvaćanja društvene pravednosti i radikalno demokratskog shvaćanja političke pravednosti Wright označava radikalno demokratskim egalitarizmom, koji predstavlja normativno načelo na temelju kojeg poduzima dijagnozu i kritiku postojećeg stanja i potragu za alternativama.

Drugi zadatak emancipacijske društvene znanosti, eksplikacija alternativa, uključuje tri kriterija na temelju kojih alternative trebaju biti vrednovane. Ta su tri kriterija poželjnost, održivost i ostvarivost, a između njih postoji svojevrsna hijerarhija, pa tako nisu sve poželjne alternative održive niti su sve održive alternative ostvarive. Rasprava o poželjnim alternativama obično se, navodi Wright, vodi u okviru socijalne teorije i politič-

ke filozofije. Takve se rasprave usredotočuju na eksplikaciju apstraktnih načela i vrlo su "tanke" u sferi predlaganja konkretnih socijalnih i političkih institucija. One su, prema Wrightu, iznimno važne jer nam omogućuju da razjasnimo naše vrijednosti i ojačamo moralnu privrženost socijalnim promjenama, no ne pomažu nam previše u praktičnoj izgradnji institucija. Zbog toga je, nakon pitanja poželjnosti, potrebna rasprava o održivosti neke alternative. Ona mora sadržavati analizu konteksta u kojemu bi nova načela i institucije bili implementirani. Ponekad će se pokazati da aktualni kontekst ne omogućuje ozbiljenje novih alternativa, no Wright ističe dva razloga zbog kojih je ipak važno raspravljati i o održivosti. Prvi je povezan s mogućnošću promjene konteksta, pa će tako socijalne snage koje se zalažu za određenu alternativu biti u boljoj poziciji ako se o toj alternativu već raspravljalo. Kao drugi razlog iznosi stav prema kojem ograničenja aktualnog konteksta u velikoj mjeri ovisе o tome što ljudi vjeruju o održivosti pojedinih alternativa. Drugim riječima, detaljnom eksplikacijom određenih alternativa utječe se na ono što ljudi vjeruju o mogućoj održivosti i ostvarivosti tih alternativa. Upravo je fatalizam velikog dijela ljudi, pod čim Wright razumijeva osjećaj da se ništa ne može napraviti kako bi se stvari promijenile, jedan od najvećih problema s kojim se moraju suočiti oni koji se zalažu za društvene i političke promjene. Jedan je mogući odgovor na takvo stanje zanemariti znanstvene argumente o mogućnostima radikalnih promjena i iskoristiti nepravdu kako bi se stvorila inspirativna vizija poželjnih alternativa utemeljena na bijesu i ljutnji. Povijest nam je pokazala kako takvo razmišljanje ponekad može mobilizirati ljude i motivirati ih na žrtve, no Wright misli kako takav način razmišlja-

nja nije prikladan temelj za transformiranje svijeta u smislu održivih emancipacijskih alternativa. On navodi kako je povijest ljudske borbe za radikalnu socijalnu promjenu puna herojskih pobjeda nad strukturama ugnjetavanja nakon kojih bi uglavnom uslijedile tragične konstrukcije novih oblika ugnjetavanja, dominacije i nejednakosti. Treći je kriterij za procjenu mogućih alternativa ostvarivost, to jest vjerojatnost da će neka poželjna i održiva vizija biti i realizirana u praksi. To, prema Wrightu, ovisi o dva tipa procesa koji se odvijaju. Prvi uključuje strategije i relativnu moć socijalnih aktera koji podržavaju određene alternative te onih koji im se suprotstavljaju, a drugi razumijeva strukturne uvjete unutar kojih se sukob socijalnih aktera odvija. Transformacija, odnosno eksplikacija načina na koje je moguće napustiti stari i stići u novi, bolji svijet, treći je, prema Wrightu, zadatak emancipacijske društvene znanosti.

U trećem poglavlju Wright poduzima prvi zadatak, dijagnozu i kritiku postojećeg stanja suvremenih, kapitalističko-demokratskih društava. Pritom eksplicira načine na koje ekonomske strukture kapitalizma narušavaju normativne ideale sadržane u radikalno egalitarnom razumijevanju pravednosti koje on zagovara. Wright kapitalizam određuje kao poseban način organiziranja ekonomske aktivnosti u kojemu su sredstva za proizvodnju i kontrola nad njihovom upotrebom u privatnom vlasništvu. Ta sredstva za proizvodnju trebaju rad koji osiguravaju radnici koje unajmljuju poslodavci. Odnos vlasnika i radnika temeljni je klasni odnos kapitalizma. Drugo je određujuće obilježje kapitalizma postojanje tržišta kao načina koordinacije ekonomskih aktivnosti. To, nasuprot koordinaciji u kojoj se država koristi svojom moći kako bi raspodijelila resurse

radi ostvarivanja različitih ciljeva, uključuje mehanizam decentralizirane dobrovoljne razmjene privatnih strana. Pritom Wright napominje kako u stvarnosti postoje brojne varijacije u konkretnoj organizaciji kapitalističkih ekonomija, pa tako u nekima imamo snažnu državu koja regulira brojne aspekte tržišta, dok je u drugim slučajevima država vrlo slaba. U zanimljivoj kritici kapitalizma Wright opisuje jedanaest načina na koje kapitalizam narušava radikalno-demokratski egalitarizam: kapitalistički klasni odnosi održavaju uklonjive oblike ljudske patnje, kapitalizam blokira univerzalizaciju uvjeta za ekspanzivno ljudsko prosperiranje, održava uklonjive nedostatke slobode i autonomije pojedinaca, krši liberalna egalitarna načela društvene pravednosti, u pojedinim je ključnim pogledima neučinkovit, ima sustavnu sklonost prema konzumerizmu, razoran je za okoliš, potpiruje militarizam i imperijalizam, razjeda zajednicu, ograničava demokraciju, a kapitalistička komodifikacija prijeti određenim važnim općeprihvaćenim vrijednostima. Ovdje se može izdvojiti njegovo viđenje načina na koji kapitalizam ograničava demokraciju. Pritom priznaje kako nam politička povijest sugerira da je kapitalizam nužan, iako ne i dovoljan, uvjet razvoja demokracije. Wright drži kako se može govoriti o tri glavna načina na koje kapitalizam ograničava demokraciju. Koncept privatnog vlasništva vodi do toga da ekonomska sfera, koja ima vrlo važan utjecaj na život građana, ostaje izvan procesa kolektivnog donošenja odluka, što je u suprotnosti s demokratskim načelom da ljudi trebaju sudjelovati u donošenju odluka o stvarima koje utječu na njihovu kolektivnu sudbinu. Iz toga slijedi drugo ograničenje, a to je odluka o distribuciji i raspodjeli resursa i viškova. Te odluke ostaju u privatnoj sferi i na

njih demokratski kolektiv ne može utjecati. Postupno te odluke generiraju velike koncentracije bogatstva i ekonomske moći, odnosno stvaraju veliku ekonomsku nejednakost, koja, kao treće ograničenje, bitno iskrivljuje i načelo političke jednakosti koje je u temelju demokracije.

Takvo stanje navodi Wrighta da se u četvrtom poglavlju zapita: koja je moguća alternativa kapitalizmu? On drži da se tom pitanju može pristupiti koristeći se jednom od dviju strategija. Prva se odnosi na pokušaj izgradnje teorije dinamičkog kretanja koja na temelju razumijevanja uzročnih mehanizama koji usmjeravaju društvo u određenom pravcu nastoji predvidjeti određene značajke budućeg tijeka društvene promjene. Tipičan primjer takve teorije, navodi Wright, jest marksizam, odnosno Marxova teorija alternative kapitalizmu. Temeljna je Marxova teza da će kapitalizam, uslijed svoje unutarnje dinamike i kontradikcija, sam sebe uništiti, tako da će komunizam postati ostvariva alternativa. Wright nam detaljno pokazuje kako Marxova teorija budućnosti kapitalizma ima ozbiljnih nedostataka, a nakon toga odlučuje se za drugu moguću strategiju.² Umjesto bavljenja teorijom dinamičkog kretanja, smatra da se trebamo usredotočiti na teoriju strukturne mogućnosti koja ne pokušava predvidjeti tijek razvoja tijekom vremena, nego skicirati niz mogućnosti za institucionalne promjene u različitim društvenim uvjetima.

² Pritom napominje kako je nužno razlikovati sociološki marksizam koji se bavi analizom klasnih odnosa i kritikom kapitalizma, i koji je još uvijek važno intelektualno oruđe emancipacijske društvene znanosti, od historijskog materijalizma koji je, što nam je politička povijest pokazala, neodrživ.

Taj pristup razmišljanju o alternativama polazi od socijalizma kao temeljne normativne pozicije i stoga s marksizmom dijeli kritiku kapitalizma, no istodobno, za razliku od marksizma, priznaje granice naših znanstvenih spoznaja o stvarnim mogućnostima prevladavanja kapitalizma. Svoje razumijevanje izražava socijalen u riječi socijalizam, a onda i shvaćanje socijalizma općenito, Wright nudi u petom poglavlju. Njegovo razumijevanje odudara od uobičajenog razlikovanja kapitalizma i socijalizma kao binarnih suprotnosti. U tom shvaćanju kapitalizam se definira kao ekonomska struktura u kojoj su sredstva za proizvodnju u privatnom vlasništvu, a radnici moraju prodavati svoj rad kako bi zaradili za život. Nasuprot tome, socijalizam se razumijeva kao struktura u kojoj postoji javno, odnosno državno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Za Wrighta suvremena je društva bolje opisati uz pomoć koncepcije koja različite strukture izvodi iz različitih načela organiziranja odnosa moći putem kojih se ekonomski resursi kontroliraju i upotrebljavaju. Kako bi pojasnio svoju koncepciju socijalizma, autor ovo poglavlje koristi za definiranje koncepata od kojih gradi svoje razumijevanje funkcioniranja suvremenih društava. Wright najprije određuje koncept moći, koju definira kao sposobnost aktera da ostvare određene stvari, odnosno mogućnost produkciranja određenih učinaka s obzirom na neki cilj ili svrhu. Pritom, uzimajući u obzir različite temelje za kapacitet ostvarivanja određenih učinaka, razlikuje tri osnovna tipa moći. Prva je ekonomska, a temelji se na kontroli ekonomskih resursa, druga državna, čiji kapacitet proizlazi iz kontrole nad donošenjem i primjenom zakona na određenom teritoriju, a treća socijalna, koja se temelji

na sposobnosti da se ljudi mobiliziraju na dobrovoljno djelovanje različitih vrsta. Navodi kako postoje “tri načina za postizanje toga da ljudi nešto učine: možete ih potkupiti, možete ih prisiliti ili ih možete uvjeriti” (98).

Ta tri tipa moći povezana su s tri sfere socijalne interakcije: državom, ekonomijom i civilnim društvom. Wright državu razumijeva kao organizaciju koja ima administrativni kapacitet nametanja obvezujućih pravila na određenom teritoriju. Ekonomija je sfera u kojoj ljudi stupaju u interakciju kako bi proizveli i distribuirali određena dobra i usluge, a civilno društvo jest područje interakcije u kojem ljudi dobrovoljno tvore udruge različitih vrsta za različite svrhe.

Kombinirajući tri tipa moći i tri sfere socijalne interakcije, autor izvodi tri moguća tipa ekonomskih struktura suvremenih društava. To su kapitalizam, statizam i socijalizam, a razlikuju se prema dominantnom tipu moći koji oblikuje kontrolu i upotrebu ekonomskih resursa. Kapitalizam je struktura u kojoj su sredstva za proizvodnju u privatnom vlasništvu, a kontrola i upotreba resursa za različite svrhe primarno se događaju kroz vršenje ekonomske moći. Pod statizmom Wright razumijeva strukturu u okviru koje su sredstva za proizvodnju u vlasništvu države, a kontrola i upotreba resursa događaju se dominantno kroz vršenje državne moći. Socijalizam je, prema autoru, struktura u kojoj su sredstva za proizvodnju u društvenom vlasništvu, a resursi se kontroliraju i upotrebljavaju kroz vršenje socijalne moći.³

³ Većina ljudi intuitivno razumije koncepte državnog i privatnog vlasništva, no koncept društvenog vlasništva nije tako jasan. Prema Wrightu, društveno vlasništvo znači da je “vlasništvo koje stvara dohodak u zajednič-

Središnja je Wrightova normativna pozicija kako je upravo socijalizam, uzevši u obzir načela društvene i političke pravednosti, najprikladnija struktura za suvremena društva.⁴ Prema Wrightu, demokracija, kao vladavina kolektivno organiziranog naroda, inherentno je socijalistička, pa tako navodi: “Ako je demokracija oznaka za podređenost državne moći socijalnoj moći, socijalizam je termin za podređenost ekonomske moći socijalnoj” (104).

Sva suvremena društva svojevrsni su hibridi, mješoviti oblici kapitalizma, statizma i socijalizma. Prema Wrightu, problem je u činjenici da je dominantna struktura u većini društava kapitalistička, odnosno dominantni je tip moći ekonomski, dok su elementi socijalizma vrlo slabo prisutni. Nasuprot aktualnom

kom vlasništvu svakoga u društvu, te stoga svatko ima kolektivno pravo na neto dohodak stvoren upotrebom tih sredstava za proizvodnju i kolektivno pravo raspolaganja vlasništvom koje stvara taj dohodak” (100). Pritom napominje kako to ne mora značiti da se dohodak uvijek mora jednako dijeliti na sve, već da ljudi kolektivno imaju pravo odlučiti u koje se svrhe upotrebljavaju sredstva za proizvodnju i na koji će se način raspodijeliti višak.

⁴ Iako je to vidljivo i iz samih definicija, Wright eksplicitno napominje kako njegovo razumijevanje socijalizma ukorijenjenog u socijalnoj moći nije konvencionalni način razmišljanja o socijalizmu. Standardne definicije socijalizma, na tragu Marxa, poistovjećuju socijalizam s onim što Wright označava kao statizam. Osim toga u standardnom se razumijevanju socijalizam shvaća kao antipod tržištu i usko povezan s idejom središnjeg planiranja, dok u Wrightovu shvaćanju postoji mogućnost da tržište ima značajnu ulogu u koordiniranju djelovanja poduzeća koja su u društvenom vlasništvu.

stanju, on se zalaže za ojačavanje i širenje socijalističkog elementa u suvremenim društvima. Zato ga zanimaju načini na koje se u društvima mogu ojačati ti socijalistički elementi, to jest putem kojih se može odvijati socijalno osnaživanje.

Wright je svjestan da socijalno osnaživanje u velikoj mjeri ovisi o samoj prirodi civilnoga društva, to jest o tome koliko je ono vibrantna sfera djelovanja koja može utjecati i na državnu i na ekonomsku moć. Njegov socijalizam ovisi dakle o postojanju latentne moći civilnoga društva koja se može aktualizirati i prenijeti u druge sfere djelovanja.⁵

Pitanjem institucionalnih pravila koja bi potaknula i omogućila socijalno osnaživanje, odnosno ostvarivanje radikalno-demokratske egalitarne vizije Wright se bavi u šestom i sedmom poglavlju. U šestom propituje mogućnost socijalnog osnaživanja u sferi politike, a u sedmom u ekonomskoj sferi. Pritom kombinira analizu konkretnih slučajeva koji utjelovljuju načela socijalnog osnaživanja s razmatranjem teorijskih modela koji se još nisu pojavili u praksi.

Oснаživanje u sferi politike tematizira putem analize postojećeg stanja demokracije i mogućnosti poboljšanja tog stanja, pri čemu se fokusira na ono što označava kao tri institucionalna oblika

demokracije. Prvi je izravna demokracija, koja se u suvremenim društvima ostvaruje putem referenduma i građanskih inicijativa. Wright drži kako bi te instrumente trebalo nadopuniti onim što definira kao osnaženo participativno upravljanje, a pod čim razumijeva direktno sudjelovanje građana u donošenju odluka o stvarima koje oblikuju njihov svakodnevni život. Kao primjer takvog oblika upravljanja navodi slučaj participativnog budžetiranja u brazilskom gradu Porto Alegreu, gdje su građani direktno odlučivali o raspodjeli budžetskih sredstava.

Drugi je oblik predstavnička demokracija za koju Wright, na tragu brojnih suvremenih teoretičara demokracije, tvrdi da je pervertirala u elitističku demokraciju s dominacijom političkih i poslovnih elita te s političkom apatijom, frustracijom i nezainteresiranošću građana. Wright iznosi dva prijedloga za moguće poboljšavanje postojećeg stanja. Prvi je egalitarno javno financiranje izbornih kampanja. Taj prijedlog trebao bi otkloniti jedan od najvećih nedostataka suvremene politike – dominaciju privatnog novca. Wright ga preuzima od poznatoga američkog teoretičara Brucea Ackermana i modificira ga tako što predlaže uvođenje posebne kreditne kartice koju bi posjedovao svaki građanin i putem koje bi mogao donirati novac za financiranje izborne kampanje ili za neke druge oblike političkog djelovanja. Naziva je demokratskom karticom i napominje kako bi država osiguravala sredstva za te kartice. Na taj način načelo “jedan čovjek – jedan glas” nadopunilo bi se načelom “jedan čovjek – jedna kartica”, čime bi se politika “očistila” od privatnog, vrlo često prljavog novca. Istodobno se kontrola ne bi ostavila državi, koja bi samo osigurala sredstva, već

⁵ Očito je da Wrightov socijalizam stavlja velike zahtjeve pred civilno društvo, pri čemu su posebno važna dva pitanja. Prvo se odnosi na potrebnu razinu koherentnosti civilnoga društva, koje je po svojoj prirodi heterogeno i pluralno, a za učinkovito socijalno osnaživanje pretpostavlja se zajedničko i koordinirano djelovanje udruuga. Drugo je povezano s mogućnošću postojanja lošega civilnog društva, to jest organizacija koje ne zagovaraju demokratske i egalitarne ciljeve.

bi se dala u ruke građana koji bi samostalno odlučivali o tome kome će donirati novac. Time bi se uvelike smanjila mogućnost da se nejednakosti generirane u ekonomskoj sferi transferiraju u nejednakosti u političkoj sferi. Drugi prijedlog odnosi se na skupštine slučajno odabranih građana, pod čim razumijeva uvođenje drugoga ili trećeg doma zakonodavnih tijela u kojem bi zastupnici bili građani odabrani lutrijom. Taj dom mogao bi sudjelovati u procesu donošenja zakona ili imati pravo veta na odluke ostalih domova. Time bi se ispravio jedan od temeljnih problema predstavničke demokracije, situacija u kojoj političari ne vode računa o interesima građana, već o nekim partikularnim interesima. Wright drži kako bi građani, čiji bi uzorak bio reprezentativan s obzirom na ukupnu populaciju neke zajednice, puno bolje vodili brigu o javnom interesu. Središnja je ideja prijedloga oživiti ideju demokracije kao vladavine naroda tako što bi građani neposredno sudjelovali u izradi zakona, a ne samo u izboru zakonodavaca.

Asocijativna demokracija treći je oblik koji Wright tematizira, pri čemu napominje kako je upravo taj oblik, iz perspektive razvoja socijalizma, najvažniji, ali istodobno i najrjeđi u praksi suvremenih demokratskih društava. Kod tog oblika udruge civilnog društva preuzimaju jedan dio upravljačkih aktivnosti i na taj način postaju, uz državu i tržište, treći akter rješavanja kolektivnih problema. Sve kompleksnije ekonomske, socijalne i političke okolnosti suvremenih društava često vode prema situacijama u kojima ni državna birokracija ni tržište ne mogu na učinkovit način riješiti kolektivne probleme s kojima se suočavaju. Uključivanjem civilnog društva, posebice putem prilagodljivosti i kreativno-

sti koje udruge mogu osigurati, povećava se upravljački kapacitet suvremenih društava.

Pod socijalnim osnaživanjem u ekonomskoj sferi Wright razumijeva procese koji vode prema sve većoj ulozi socijalne moći, odnosno civilnog društva, u ekonomskoj aktivnosti. Pritom se najviše fokusira na pojedine empirijske slučajeve u kojima je ekonomska aktivnost u određenoj zajednici usmjerena tako da u njoj dominira socijalna moć. Sve navedene slučajeve obuhvaća izrazom socijalna ekonomija, a pod njom razumijeva “ekonomsku aktivnost koja se izravno organizira i kontrolira primjenom nekog oblika socijalne moći” (160).⁶

U osmom poglavlju, nakon opisa vizije socijalnog osnaživanja za koju se zalaže, Wright se fokusira na pitanje ostvarivosti te vizije, pa tako navodi kako je na to pitanje moguće odgovoriti putem analize procesa socijalne transformacije. Teorija socijalne transformacije sadrži, po Wrightu, nekoliko elemenata, od kojih on kao posebno važne ističe pitanja procesa socijalne reprodukcije, kontradikcija u okviru tog procesa te pitanje strategije transformacije.

⁶ Wright je svjestan da razvoj i dugotrajniji opstanak socijalne ekonomije uvelike ovisi o mjeri u kojoj će takav tip ekonomske aktivnosti postati nezavisan od financijskih donacija državnog i privatnog sektora. Drugim riječima, socijalna ekonomija mora se moći razvijati neovisno, a kao važnu institucionalnu inovaciju koja bi to omogućila Wright predlaže uvođenje bezuvjetnoga osnovnog dohotka. Taj aranžman podrazumijeva da svaki pripadnik određene zajednice dobiva mjesečnu novčanu naknadu koja je dovoljna za život iznad granice siromaštva. Time bi se, uz neke druge pozitivne učinke, stvorili financijski resursi iz kojih bi građani mogli financirati različite oblike socijalne ekonomije.

Za Wrighta je socijalna transformacija sinonim za socijalno osnaživanje, a proces koji im je suprotan, i koji omogućava kapitalističkim strukturama da se održe, naziva socijalnom reprodukcijom. Ona obuhvaća procese održavanja temeljne strukture socijalnih odnosa i institucija u nekom društvu, pri čemu u suvremenim, kapitalističkim društvima zapravo služi održavanju ugnjetavanja i iskorištavanja, to jest perpetuiranju nepravednih društvenih i političkih odnosa. U slučaju nepostojanja takvog procesa ljudi bi lako uočili nepravde i izmijenili okolnosti koje do njih dovode. Wright navodi kako u suvremenim društvima postoje četiri mehanizma socijalne reprodukcije koja ograničavaju pojedinačna ili kolektivna djelovanja koja bi mogla ugroziti kapitalističke strukture moći i privilegija. Ta su četiri međusobno povezana mehanizma prisila, institucionalna pravila, ideologija i materijalni interesi. Prisila povećava troškove djelovanja prijeteci kažnjavanjem, no povijest je pokazala da represija nije uvijek dovoljna, pa se uvijek nadopunjava pravilima koja određene tipove djelovanja olakšavaju, a druge otežavaju. Ideologija kao mehanizam reprodukcije odvija se stvaranjem i širenjem određenog tipa ideja, pri čemu je osobito proces širenja kontroliran od strane pojedinaca i institucija koje imaju koristi od postojećih struktura moći i privilegija. Posljednji mehanizam, materijalni interesi, djeluje tako što povezuje blagostanje pojedinaca s učinkovitim funkcioniranjem kapitalističkih struktura. Prema Wrightu, dok god kapitalizam može učinkovito povezivati materijalne interese većine stanovništva s interesima kapitala, manje će mu trebati drugi mehanizmi socijalne reprodukcije. Stoga se šanse za socijalnu transformaciju povećavaju u situacijama

ekonomskih kriza, kada kapitalizam nije u stanju generirati materijalnu sigurnost velikog broja ljudi.

U praksi su ta četiri mehanizma najčešće povezana u dvije konfiguracije koje Wright označava kao despotizam i hegemoniju. Kod prve je prisila upotpunjena pravilima, socijalni poredak primarno se održava strahom, a potencijalni izazovi suzbijaju se različitim oblicima represije. Kod hegemonijske reprodukcije prisila je u pozadini, a prihvaćanje sudjelovanja u reproduciranju nepravednog sustava od strane subordinirane klase događa se zbog toga što ljudi vjeruju da je to ispravno ili da koristi njihovim interesima.

Wright ističe kako bi, u slučaju da je proces socijalne reprodukcije potpuno obuhvaćen, koherentan i učinkovit, šanse za socijalnu transformaciju bile vrlo male, a tome dodaje da je jedan dio socijalnih i političkih teoretičara i prihvatio takvu poziciju. On ipak u reprodukcijском procesu vidi neke kontradikcije koje otvaraju prostor za transformaciju, pri čemu kao najvažniju ističe odnos kapitalističkih struktura prema državi. S jedne strane kapitalizam treba državu kako bi regulirala i osiguravala različite aspekte proizvodnje, pri čemu joj je potrebna određena doza autonomije i kapaciteta za djelovanje, što, s druge strane, dovodi do situacije u kojoj država, ako bude preuzeta od strane socijalne moći, postaje prijetnja kapitalizmu i kapitalistima.

U prostoru tih kontradikcija stvara se dakle mogućnost socijalne transformacije, no pritom Wright ističe kako ona pretpostavlja strategiju, te se u tri završna poglavlja knjige bavi trima temeljnim logikama transformacije. Tri temeljne logike označava kao rupturnu,

intersticijsku i simbiotičku transformaciju te objašnjava kako se one mogu razlikovati prema nekoliko kriterija. Prvi je kriterij odnos prema postojećem sustavu, pri čemu se kod rupturne strategije tvrdi da je transformacija moguća samo kao radikalna raskid s postojećim sustavom, dok preostale dvije logike smatraju da je moguća postupna metamorfoza i transformacija bez radikalnog diskontinuiteta s aktualnim sustavom. Kod rupturne strategije teži se uništenju postojećih struktura i institucija i brzoj izgradnji novih. Ostale dvije logike teže postupnom poboljšavanju postojećih struktura i institucija kao stvaranju pretpostavki za sveobuhvatnu transformaciju. Pritom intersticijska strategija glavni izvor promjena vidi u civilnom društvu, a simbiotička u djelovanju građana kroz civilno društvo i institucije države. Prema Wrightu, tri navedene logike odgovaraju trima tradicijama borbe protiv kapitalizma. Rupturna strategija revolucionarno socijalističkoj, intersticijska anarhističkoj, a simbiotička socijalno demokratskoj. Druga je važna razlika odnos prema državi. Rupturna strategija pretpostavlja sukob i napad na državu i državne institucije, intersticijska nastoji djelovati izvan sfere države i izbjeći, u mjeri u kojoj je to moguće, svaki sukob s državnom moći, a simbiotička vidi državu i njezine institucije kao prostor borbe kojoj je cilj iskoristiti državu za izgrađivanje i prakticiranje socijalne moći. Sljedeća je razlika odnos prema kapitalističkoj klasi, pri čemu rupturna pretpostavlja oštar sukob s njom, intersticijska izbjegavanje i ignoriranje stvaranjem alternativa, a simbiotička, iako ne izbjegava sukob i konflikt, teži suradnji i ostvarivanju kompromisa. Wright svoj opis razlika između strategija završava navodeći kako je metafora uspjeha u procesu

transformacije u slučaju rupturne strategije rat, kod intersticijske natjecanje, a kod simbiotičke proces evolucije i postupnih adaptacija koje progresivno povećavaju socijalnu moć.

Nakon detaljne analize strategija Wright daje procjenu izgleda za uspjeh svake od njih. Najprije navodi kako revolucionarna logika, koja je u temelju rupturne strategije, početkom 21. stoljeća nije popularna i privlačna kao što je bila u prošlom stoljeću. Objašnjavajući, na teorijskoj i empirijskoj razini, revolucionarne procese, on izražava sumnju da bi rupturna tranzicija prema socijalizmu bila održiva pod demokratskim uvjetima, pri čemu kao najveći problem vidi političku potporu građana takvom projektu. Ako bi tranzicijsko razdoblje iz staroga u novi sustav potrajalo dugo, građani bi projektu uskratili političku potporu, a nova vlast morala bi pribjeći nasilnim sredstvima, što bi vodilo stvaranju nekog oblika autoritarnog statizma. Unatoč iskazanoj ocjeni Wright drži kako ideja rupturne strategije i dalje treba biti dio strateškog promišljanja o socijalnim transformacijama jer i takve strategije mogu postati relevantne za neka buduća vremena. Temeljni je problem intersticijske strategije, prema Wrightu, pitanje povezivanja i umrežavanja brojnih pojedinačnih djelovanja i aktivnosti izgradnje alternativnih institucija i novih oblika socijalnih odnosa, pritom izbjegavajući i ignorirajući državu i njezine institucije, u koherentnu strategiju socijalne transformacije. Upravo to izbjegavanje i ignoriranje države predstavlja, po autorovu mišljenju, problem, jer je bez toga teško ostvariti sveobuhvatnu socijalnu transformaciju. Stoga upravo simbiotička strategija, prema Wrightu, pruža najviše šansi za uspjeh. Ta se strategija koristi državom, a temeljna joj je pretpo-

stavka kako je dugoročna metamorfoza struktura i institucija moguća u situaciji kada rastuće socijalno osnaživanje istodobno pridonosi učinkovitom rješavanju društvenih problema na način koji odgovara i kapitalističkim elitama. Stoga središnje pitanje simbiotičke strategije postaje stvaranje uvjeta za takvu situaciju.

Zaključno, Wright navodi kako se na šanse za socijalnu transformaciju suvremenih društava može gledati iz dvije perspektive. Prema pesimističnoj, "vrlo je malo vjerojatno da će sistemski raskidi za demokratsko-egalitarnu alternativu kapitalizmu ikada prikupiti masovnu potporu javnosti u razvijenim kapitalističkim demokracijama; intersticijske su transformacije ograničene na ograničene prostore; a simbiotičke strategije, kad su uspješne, ojačavaju hegemonsku sposobnost kapitalizma" (290). Prema optimističnoj viziji, "intersticijske strategije danas mogu povećati popularno shvaćanje da je drugačiji svijet moguć i pridonijeti kretanju nekim od putova osnaživanja društva; simbiotičke strategije potencijalno mogu otvoriti veći prostor za djelovanje intersticijskih strategija, a kumulativni bi učinak te izgradnje institucija oko proširenih oblika osnaživanja društva mogao biti da rupturne transformacije postanu moguće u neočekivanim budućim povijesnim okolnostima" (290).

U zaključku knjige Wright ističe kako nam recentna zbivanja sugeriraju da je kapitalizam u još jednoj ozbiljnoj krizi. Trijumfalizam s početka 1990-ih stoga je zamijenjen nesigurnošću oko budućnosti kapitalizma. Wright smatra da će on, u doglednoj budućnosti, ipak opstati i ostati dominantna struktura, pri čemu kao najveću prepreku nadilaženju kapitalizma vidi nepostojanje političkog po-

kreta koji može zadobiti široku potporu građana i provesti socijalnu transformaciju. Takav zaključak ne znači i odustajanje od borbe. Dapače, borba za kretanje prema socijalnom osnaživanju je nužna jer na taj način kontinuirano testiramo mogućnosti i pokušavamo stvoriti nove institucije koje nas približavaju radikalno-demokratsko egalitarnoj viziji. Na taj način ne samo da "zamišljamo realistične utopije nego i pridonosimo njihovu ozbiljenju" (296).

Vizije realističnih utopija knjiga je koja se pojavila u pravo vrijeme. Recentna ekonomska kriza, koja u sve većem broju država uzrokuje i svojevrsnu političku krizu, otvorila je čitav niz važnih pitanja o političko-ekonomskom ustrojstvu suvremenih društava. I oni koji se neće složiti s Wrightovim tezama moraju priznati da se bavi problemima koji su izrazito aktualni za gotovo sva suvremena društva. Do prije nekoliko godina velik broj ljudi u suvremenim društvima bio je sklon kritizirati neke segmente kapitalizma ili poslovanje određenog konkretnog poduzeća, no istodobno je vrlo mali broj dovodio u pitanje kapitalizam kao sustav. Čini se da je recentna ekonomska kriza izmijenila takvo stanje. U prosvjedima i demonstracijama koji se u proteklih nekoliko godina učestalo događaju u različitim dijelovima svijeta građani sve češće propituju i same temelje kapitalističkog sustava i postavljaju pitanje o mogućim alternativama. Wright nam nudi odgovore na neka od tih pitanja i problema u studiji koja je logički strukturirana, pisana na jasan i razumljiv način te stoga pristupačna i čitateljima koji nisu upućeni u sve detalje tematike kojom se autor bavi. Pritom je autor svjestan da na brojna pitanja može dati samo provizorne odgovore, a na neka je, s obzirom na složenost i kontingentnost društvenih i političkih

processa, vrlo teško uopće ponuditi smislene odgovore.

Pitanje na koje Wright želi dati nedvosmislen odgovor jest ono o najvećoj opasnosti za budućnost suvremenih demokratskih društava. Tu opasnost, prema Wrightu, predstavljaju među građanima rašireni osjećaji cinizma i

bespomoćnosti kad je riječ o mogućnostima velikih socijalnih i političkih promjena. Stoga se *Vizije realističnih utopija* trebaju čitati kao suprotstavlanje sve raširenijoj apatiji i frustriranosti građana suvremenih društava i kao oruđe za razmišljanje o mogućnostima ostvarenja radikalno boljeg svijeta.

Berto Šalaj